

Επιχείρημα του 12^{ου} Συνεδρίου της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας

με θέμα,

Φύλο, γένος, αμφιφυλίες

Το ζήτημα της *διαφοράς των φύλων*, τις τελευταίες δεκαετίες έχει διαμορφωθεί με εντελώς νέους όρους, συνδεδεμένους με τις ραγδαίες επιστημονικές και πολιτισμικές εξελίξεις. Σε γενικές γραμμές, η ετεροσεξουαλικότητα, η διαφορά του άνδρα με τη γυναίκα όπως και η σύνδεση της έμφυλης ταυτότητας με το ανατομικό φύλο έχουν χάσει την προδηλότητά τους. Όποιες κι αν είναι οι μορφές με τις οποίες εκδηλώνεται αυτό το ζήτημα – αίτημα αναγνώρισης γάμου ή πρόσβασης στην γονεϊκότητα από ομόφυλα ζευγάρια, αίτημα αναγνώρισης «ουδέτερου» φύλου, ή αίτημα αλλαγής φύλου- η πληθώρα των πολιτικών και κοινωνικών διεκδικήσεων που προβάλλονται, αναδεικνύει ότι το θέμα της διαφοράς των φύλων *θέτει ένα ερώτημα* που απασχολεί εμφατικά τον δημόσιο διάλογο αποτελώντας πεδίο έντονων αντιπαραθέσεων.

Η ψυχανάλυση, στον βαθμό που ορίζει την σεξουαλικότητα σε μια ριζικά ανατρεπτική διάσταση αναφορικά με κάθε «φυσική» τάξη, δεν θα μπορούσε να εξαιρέσει τον εαυτό της από αυτή την διερώτηση, πόσο μάλλον που στο κλινικό πεδίο έρχεται διαρκώς αντιμέτωπη με ζητήματα που αφορούν την σεξουαλική ταυτότητα. Επιπλέον τα ζητήματα αυτά επερωτούν τις θεωρητικές της προκείμενες και την υποχρεώνουν να λάβει υπόψη τις κριτικές που της απευθύνονται από άλλους επιστημονικούς κλάδους όπως η κοινωνιολογία, η φιλοσοφία, η πολιτική επιστήμη.

Η εμφάνιση των λεγόμενων «Σπουδών Φύλου»¹ (Gender Studies) στις Ηνωμένες Πολιτείες τη δεκαετία του '70, συνέβαλε ώστε να αναγνωριστεί ο κοινωνικά κατασκευασμένος χαρακτήρας του φύλου. Την ίδια περίοδο, ο Αμερικανός ψυχαναλυτής R. Stoller, ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε την έννοια του *γένους* (gender) στην ψυχαναλυτική βιβλιογραφία, προσπαθώντας να αποδείξει ότι το γένος του παιδιού (το αίσθημα που έχει για την σεξουαλική του ταυτότητα) αναπτύσσεται σε πολύ πρώιμα στάδια και ενδέχεται να μην συμπίπτει με το ανατομικό φύλο (sex).

Έκτοτε, ο όρος gender χρησιμοποιήθηκε κυρίως στον αγγλοσαξονικό κόσμο από θιασώτες της *Queer theory*², από τους θεωρητικούς των Σπουδών

¹ Στη χώρα μας το 2006 ιδρύθηκε το *Εργαστήριο Σπουδών Φύλου* που αποτελεί ερευνητικό εργαστήριο του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου.

² Η λέξη *queer*, που σημαίνει παράξενο, ανοίκειο, αφύσικο αντιστοιχεί σε ένα ανδρόγυνο προφίλ που έρχεται να αντιπαχθεί όχι στην «ετεροφυλία» αυτή καθαυτή, αλλά στην «κανονικότητα» η οποία την συνοδεύει.

φύλου, από κοινωνιολόγους, ανθρωπολόγους (Gay Rubin) και φιλοσόφους (Judith Butler) που είχαν σαν κύρια θεωρητική αναφορά τις απόψεις της επονομαζόμενης από τους Αμερικανούς «*French Theory*», η οποία συμπεριλαμβάνει Γάλλους διανοητές όπως τους Derrida, Foucault, Lacan, Deleuze, Kristeva. Η έννοια του γένους σ' αυτή την οπτική, δεν είναι απλώς μια περιγραφική έννοια που επιτρέπει τη διάκριση ανάμεσα στο ανατομικό φύλο και την έμφυλη ταυτότητα του ατόμου, αλλά γίνεται εργαλείο ανάλυσης και κριτικής των ιστορικών, πολιτισμικών και πολιτικών καθορισμών που διέπουν τις αναπαραστάσεις των δύο φύλων. Σύμφωνα με αυτή τη γραμμή σκέψης, οι διαφορές ανάμεσα στους άντρες και τις γυναίκες καθώς και οι τρόποι που σχετίζονται μεταξύ τους, προέρχονται από μία διάκριση στους ρόλους που τους αποδίδονται και όχι από μία «φυσική» διαφορά. Έτσι, η διαφορά των φύλων αυτή καθαυτή δεν υφίσταται, εφόσον αποτελεί πλέον ιδεολογική κατασκευή, το δίπολο άνδρας-γυναίκα θεωρείται μια πλάνη που θα πρέπει να διαλυθεί προκειμένου να έρθουν στην επιφάνεια οι πολλαπλές, ρευστές, πολύμορφες σεξουαλικές ταυτότητες του ατόμου. Τις τελευταίες δεκαετίες οι σύγχρονες Θεωρίες του φύλου έχουν επηρεάσει ένα ρεύμα Βορειοαμερικανών κυρίως ψυχαναλυτών της διϋποκειμενικής και σχεσιακής κατεύθυνσης (A. Harris, J. Benjamin, N. Kulish, M. Dimen, V. Goldner), οι οποίοι μας προτρέπουν να σκεφτούμε έξω από το κανονιστικό και περιοριστικό πλαίσιο που δίνει η κατηγορία του φύλου.

Ο Φρόυντ, παρόλο που ήρθε σε ρήξη με την ιδέα μιας βιολογικά καθορισμένης ανθρώπινης σεξουαλικότητας, δεν χρησιμοποίησε τον όρο γένος στην δική του προσέγγιση της διαφοράς των φύλων. Υπό την επιρροή του W. Fliess εισήγαγε στην ψυχανάλυση την έννοια της *αμφιφυλίας* (bisexualität), σύμφωνα με την οποία κάθε ανθρώπινο ον φαίνεται ότι διαθέτει από τη φύση του σεξουαλικές διαθέσεις ταυτόχρονα αρσενικές και θηλυκές, οι οποίες εμφανίζονται μέσα στις ψυχικές συγκρούσεις από τις οποίες διέρχεται το υποκείμενο προκειμένου να αποδεχθεί το φύλο του. Η έννοια αυτή παραταύτα θέτει σημαντικές θεωρητικές δυσκολίες όπως αναγνωρίζει ο Φρόυντ στο τέλος του έργου του: «... η θεωρία της αμφιφυλίας εμπεριέχει ακόμη πολλά σκοτεινά σημεία και δεν μπορεί παρά να μας ενοχλεί σοβαρά ότι δεν έχουμε κατορθώσει ακόμη να βρούμε το σύνδεσμό της με τη θεωρία των *ενορμήσεων*»³. Το γεγονός ότι ο Φρόυντ θέλησε να διατηρήσει την βιολογική αμφιφυλία ως βασική αναφορά της ψυχικής αμφιφυλίας φαίνεται ότι συνέβαλε στη δυσκολία του να καθορίσει με σαφήνεια αυτή την έννοια. Ένα άλλο εμπόδιο στην θεωρητικοποίηση της αμφιφυλίας ήταν η δυσκολία του να προσεγγίσει την θηλυκότητα, εμμένοντας στο πλαίσιο μιας φαλλοκεντρικής θεώρησης της σεξουαλικότητας.

Αρκετοί υπήρξαν οι ψυχαναλυτές που, ήδη στην εποχή του Φρόυντ, άσκησαν κριτική στην φροϋδική θεωρία της σεξουαλικότητας η οποία θεωρήθηκε

³ Σ. Φρόυντ, (1930), *Δυσφορία στον Πολιτισμό*, G.W., XIV, 466, SE, XXI, 106

υπερβολικά επικεντρωμένη στην σεξουαλικότητα του αγοριού. Ο Karl Abraham, η Karen Horney, η Helen Deutsch έγραψαν κείμενα με κλινικές παρατηρήσεις και θεωρητικές επεξεργασίες που αναδεικνύουν τις ιδιαιτερότητες του συμπλέγματος ευνουχισμού στη γυναίκα. Η K.Horney, στο βιβλίο της «Νέοι δρόμοι ψυχανάλυσης» (1939), παρουσιάζει τις διαφωνίες της με τη φροϋδική σύλληψη της θηλυκότητας η οποία κατά τη γνώμη της δεν λαμβάνει αρκετά υπόψη τον κοινωνικό και πολιτισμικό παράγοντα προσδιορισμού των φύλων. Ο Ernest Jones (1927) και η M. Klein (1928) είχαν ήδη μιλήσει για μια προ-οιδιπόδεια φάση δημιουργίας της έμφυλης ταυτότητας και είχαν αναγνωρίσει στο μικρό κορίτσι την ίδια «συνείδηση» των γεννητικών οργάνων όσο και στο αγόρι. Στα χρόνια που ακολούθησαν, αρκετοί ψυχαναλυτές υποστήριξαν την ύπαρξη μιας «πρωταρχικής θηλυκότητας» και στα δύο φύλα η οποία αποτελεί δομικό στοιχείο της ψυχής (J. Chasseguet-Smirgel, R. Stoller, J. André, J. Kristeva κ.α.).

Παρόλο που ο Φρόυντ, προκειμένου να εξηγήσει την δημιουργία της έμφυλης ταυτότητας, δίνει έμφαση στις δευτερογενείς ταυτίσεις φύλου, στο «*Εγώ και αυτό*» γράφει ότι «το οιδιπόδειο είναι στενά συνδεδεμένο με την *πρωταρχική αμφιφυλία του παιδιού*», εγκαθιστώντας έτσι μια διάκριση ανάμεσα σε μια πρωταρχική και μια δευτερογενή αμφιφυλία. Φαίνεται δηλαδή ότι οι δευτερογενείς ταυτίσεις δεν αρκούν για να εξηγήσει τη δημιουργία της έμφυλης ταυτότητας, γιατί προϋποθέτουν την ύπαρξη πολύπλοκων ψυχικών διεργασιών που δεν μπορούν να ενεργοποιηθούν στην βρεφική ηλικία. Ακόμη παραπέρα, ο Φρόυντ εισάγοντας την έννοια της «πρωτογενούς ταύτισης με τον πατέρα της προσωπικής προ-ιστορίας» ή μάλλον «*με τους γονείς*», όπως διευκρινίζει στην περίφημη υποσημείωση του *Εγώ και Αυτό*, αναδεικνύει ότι η πρωταρχική ταύτιση του υποκειμένου είναι διπλή, άρα *θεμελιακά αμφισεξουαλική*. Έτσι, η εγγενής αυτή αμφιφυλία εξηγεί και τις δευτερογενείς ταυτίσεις στον γονέα του άλλου φύλου.

Ωστόσο, εάν η αμφιφυλία δεν έχει βιολογικό υπόστρωμα, το ερώτημα της καταγωγής της παραμένει σκοτεινό: αποτελεί «αντανάκλαση» της ανατομίας ή αποτέλεσμα των ταυτίσεων στους δύο γονείς; Πάντως για την ψυχανάλυση, όσο ισχύει η φροϋδική ρήση, ότι *η ανατομία καθορίζει το πεπρωμένο*, άλλο τόσο ισχύει ότι πρόκειται για μια ανατομία που ενσωματώνεται σε μια ιδιαίτερη, κάθε φορά, λιβιδινική ιστορία, νοηματοδοτείται από αυτήν και κάποιες φορές απομακρύνεται από κάθε ανατομική πραγματικότητα.

Στο πλαίσιο αυτής της προβληματικής τίθενται πολλαπλά θεωρητικά και κλινικά ερωτήματα:

-Η ψυχανάλυση έχει κάτι να κερδίσει εισάγοντας την έννοια «γένος» στο θεωρητικό της οπλοστάσιο, δεδομένου ότι κατέχει ήδη τις φροϋδικές έννοιες της ψυχικής αμφιφυλίας, των δευτερογενών έμφυλων ταυτίσεων, της

σημασίας της πρωταρχικής σκηνής βάσει της οποίας κατασκευάζεται η έμφυλη ταυτότητα του υποκειμένου;

Στη σύγχρονη ψυχανάλυση, ο J. Laplanche είναι ένας από τους λίγους ψυχαναλυτές που θεωρεί ότι η έννοια του γένους θα έπρεπε να συμπεριληφθεί στην ψυχαναλυτική θεωρία της σεξουαλικότητας. Ενώ όμως η κοινωνική θεωρία ορίζει το γένος ως μια επιβολή που εσωτερικεύεται από το υποκείμενο με παθητικό τρόπο, ο Laplanche το θεωρεί ως ψυχική κατηγορία που δεν προκύπτει από μια σχέση δύναμης ανάμεσα στην κοινωνία και το άτομο, αλλά από μία ιδιαίτερη *ψυχική εργασία* που επιτελεί το βρέφος απαντώντας σε ένα μήνυμα ή σε μια σειρά μηνυμάτων σεξουαλικής υφής από τον ενήλικα. Η *απόδοση γένους* (assignation du genre) δεν είναι απλός κοινωνικός καθορισμός που μεταδίδεται από τον ενήλικα στο παιδί αλλά ένα μήνυμα που διαμεσολαβείται εξαρχής από το ασυνείδητο του ενήλικα. Συνδέοντας τον όρο «*αινιγματικό μήνυμα*» στον όρο του γένους ο Laplanche εισάγει στην κοινωνική θεωρία ένα ετερογενές δεδομένο, σεξουαλικής τάξεως.

-Οι σύγχρονες θεωρίες του φύλου μπορεί να βοηθήσουν να ονομάσουμε και να σκεφτούμε με ψυχαναλυτικούς όρους κάποιες μορφές ψυχικής οδύνης που συνδέονται με διάφορες παρεμβάσεις στο σώμα οι οποίες επιτρέπονται από τις εξελίξεις της σύγχρονης τεχνολογίας και τροφοδοτούν την ψευδαίσθηση ότι το σώμα άρα και το φύλο είναι θέμα προσωπικής απόφασης; (επεμβάσεις αλλαγής φύλου, piercing, tatouage).

Ορισμένοι αγγλοσάξωνες ψυχαναλυτές (A. Saketopoulou, A. Lemma, K. Corbett) που εργάζονται με διεμφυλικά άτομα, θεωρούν ότι η ψυχανάλυση έχει κρατήσει την διεμφυλική εμπειρία εκτός του πεδίου μιας «ενσυναισθητικής αναλυτικής προσέγγισης» και παραμένει εγλωβισμένη σε μια «κανονιστική αντίληψη».

-Με ποιους τρόπους εμφανίζεται το ζήτημα της «ταυτότητας γένους» στη μεταβίβαση και την αντιμεταβίβαση και πώς μπορεί να θέσει σε επερώτηση την αναπαράσταση που έχουμε για την ψυχική αμφιφυλία;

-Σε ποιο βαθμό στρέφουμε την προσοχή μας στις διάφορες πτυχές των ταυτίσεων των ασθενών μας, στις αβεβαιότητες της επιλογής σεξουαλικού αντικειμένου, στη θέση και την ισχύ των ομόφυλων φαντασιώσεων, στο «θηλυκό» στοιχείο ως διάσταση της ανθρωπίνης ύπαρξης που ενυπάρχει και στα δύο φύλα;

- Αναλογιζόμενοι ότι σύμφωνα με την κλασική φροϋδική θεώρηση το «θηλυκό» ορίζεται ως *αρνητικότητα* που οργανώνει τη διαφορά των φύλων, ως απουσία του φαλλού, αλλά και ως «μαύρη ήπειρος», τι αλλαγές έχει υποστεί η ψυχαναλυτική θεωρία σε σχέση με τη γυναικεία σεξουαλικότητα σήμερα;

ΤΕΣΣΑ ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΗ